

उदानइति एतेषामुत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वकार्यत्वात् उत्तरोत्तरस्थूलत्वं ज्ञेयं ॥ ३३ ॥ अनपत्यइति प्राणस्य कार्योत्तरं नास्ति सर्वापेक्षया स्थूलत्वं च दर्शितं ॥ ३४ ॥ पिंडे प्राणकार्यं प्राणशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं चाह प्राणिना मिति ॥ ३५ ॥ अस्थैवाधिदैवकर्मनामनी आह प्रेरयतीति सार्धेन धूमोष्मजान्मेघान् स्नेहं स्नेहत्वं अथवा स्नेहगुणयुक्तजलदृष्टिकालं प्राप्य अंबरे प्रेरयतीति योजना स एव वायुर्धूमज्योतिः स्नेहक्रमेण विद्युत्त्वं प्राप्य महाद्युतिश्च भवति विद्युद्भ्य इति पंचमील्यब्लोपे प्रथमः विष्णुदेवसमानादिक्रमेण सप्तमोपि संहारक्रमेण प्रथम इत्यर्थः अयं भावः पूर्वोदात्तघ्राणांतदन्नाभिपादांगुष्ठानां मध्येऽन्यतमे स्थाने प्राणं निरोध्य नीलवर्णं प्राणं ओंयमिति बीजशरीरं संचितयन् योगी कियता कालेन सिद्धिप्राप्तौ जीवैव शरीरेण प्रवहमार्गेण संचरति देहात्ते च प्रवहेण तादात्म्यं प्राप्नोति एवं सर्वत्र प्रयोगो ज्ञेय इति ॥ ३६ ॥ आध्यात्मिकस्यापानस्याधिदैवकर्मनामनी आह आवहइति भवक्रं आसमंताद्ब्रह्मतीत्यावहः ॥ ३७ ॥ आदत्तेन मनो नोद्धीपकेन जठराग्निरित्यादानोऽपानः अपानस्य जाठरोद्धीपकत्वमाह याज्ञवल्क्यः स्वयं त्वपानं संप्राप्य तेनैव सहमारुतः प्र

उदानस्तस्य पुत्रो भूद्भानस्तस्या भवत्सुतः ॥ अपानश्च ततो ज्ञेयः प्राणश्चापिततोपरः ॥ ३३ ॥ अनपत्यो भवत्याणो दुर्धर्षः शत्रुतापनः ॥ पृथक् कर्माणितेषां तु प्रवक्ष्यामि यथा तथं ॥ ३४ ॥ प्राणिनां सर्वतो वायुश्चेष्टां वर्तयते पृथक् ॥ प्राणना चैव भूतानां प्राण इत्यभिधीयते ॥ ३५ ॥ प्रेरयत्यभ्रसंघातान् धूमजांश्चोष्मजांश्च यः ॥ प्रथमः प्रथमे मार्गे प्रवहो नाम यो निलः ॥ ३६ ॥ अंबरे स्नेहमभ्येत्य विद्युद्भ्यश्च महाद्युतिः ॥ आवहो नाम संवाति द्वितीयः श्वसनो नदन् ॥ ३७ ॥ उदयं ज्योतिषां शश्वत्सो मादीनां करोति यः ॥ अंतर्देहेषु चादानं ये वदन्ति मनीषिणः ॥ ३८ ॥ यश्चतुर्भ्यः समुद्रेभ्यो वायुर्धारयते जलं ॥ उद्धृत्या ददते चापो जीमूतेभ्यो वरेनिलः ॥ ३९ ॥ यो द्विः संयोज्य जीमूतान् पर्जन्याय प्रयच्छति ॥ उद्धो नाम बंहिष्ठस्तृतीयः स सदा गतिः ॥ ४० ॥ समुत्थमाना बहुधा येन नीताः पृथग् घनाः ॥ वर्षमोक्षरुतारं भास्ते भवन्ति घना घनाः ॥ ४१ ॥ संहता येन चाविद्धा भवन्ति नदतां नदाः ॥ रक्षणार्थाय संभूता मेघत्वमुपयांति च ॥ ४२ ॥ यो सौवहति भूतानां विमानानि विहाय सा ॥ चतुर्थः संवहो नाम वायुः स गिरिर्मर्दनः ॥ ४३ ॥

वातिज्वलनं तत्र प्राणो मध्यगतं पुनः वायुना वाजितो वह्निरपानेन शनैः शनैः तदा ज्वलति विप्रेद्रे सकले देह मध्यमे प्राणः अपानं प्राप्य प्रवर्त्य ज्वलनं प्रवाति प्रवर्तयति अपानेन वायुना वाजितः वीजितः बोविधूनने जुक् इति जुगंताद्वाधातोर्निष्ठायां रूपं हे विप्रेद्रे गार्गि इति याज्ञवल्क्य श्लोकार्थः आदान इत्यपानस्य नामांतरं योगिप्रसिद्धमित्यर्थः अंतर्देहेष्वित्यर्थे उदानमिति पाठे उत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ उद्धृत्यादानं साम्यादुद्धादानयोरैक्यं ॥ ३९ ॥ पर्जन्याय दृष्ट्यभिमानि देवतायै बंहिष्ठः अतिशयेन बहुः ॥ ४० ॥ वर्षमोक्षाय कृतः आरंभो यैस्ते रिच्यमानो मेघः पूर्णा पूर्णत्वाद्दनाघन उच्यते इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ संहताः संघीभूता अपियेन हेतुना ते पृथक् आविद्धाः प्रक्षिप्ता भवन्ति अतस्तेषां वायुमानवेणुवन्नदतां शब्दं कुर्वतां नदा इति नाम भवति रक्षणार्थाय गोस्तनवत्सेचनात् रिक्ता अपिते मेघत्वं यांति मिह सेचन इति धातुः नतु नीरसफलवन्नश्यंतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ यो साविनि वर्धन इति पाठे पिसवार्थः दधुहि सायामिति धातोरूपं ॥ ४३ ॥